

ДЖЕРЕЛА
— З ІСТОРІЇ ПОЛТАВЩИНИ

В.Є.БУЧНЕВИЧ

ПОЛТАВСЬКІ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

ПОЛТАВА
1999

Управління культури Полтавської обласної державної адміністрації
Центр охорони та досліджень пам'яток археології
Полтавської облдержадміністрації
Приватне підприємство “Друкарня “Гротеск”

В.Є.Бучневич

ПОЛТАВСЬКІ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

Серія
“Джерела з історії Полтавщини”
Випуск 1.

Полтава
“Археологія”
1999

Б94 БУЧНЕВИЧ В.С. Полтавські підземелля / Підг. до друку та комент. Коваленко О.В., Супруненко О.Б. — Додаток Мокляк В.О. — Полтава: “Археологія”, 1999. — 16 с.: іл. — Серія “Джерела з історії Полтавщини”. — Вип. 1. — Укр., рос. м. — (Центр охорони та досліджень пам’яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації. ПП Друкарня “Гротеск”).

Невелика праця В.С.Бучневича (1860-1928) присвячена загадковим підземним спорудам міста Полтави, так званим, підземеллям — підземним ходам, схованкам, льохам тощо, спорудженим за доби пізнього українського середньовіччя. Робота, не дивлячись на більше ніж 100-літній вік, не втратила своєї актуальності та новизни і продовжує залишатися одним з найбільш докладних та цікавих досліджень, присвячених стародавнім полтавським підземним комунікаціям XVII-XVIII ст.

Для істориків, краєзнавців, студентів, учнів шкіл, широкого кола читачів.

Підготовка до друку та коментарі:

Коваленко Оксана Валентинівна

Супруненко Олександр Борисович

Додаток:

Мокляк Володимир Олександрович

ISBN 966-95374-5-2

© Бучневич В.С., 1902, 1999

© Коментарі: Коваленко О.В., Супруненко О.Б., 1999

© Додаток: Мокляк В.О., 1999

© ВЦ “Археологія”, 1999

На честь 1100-річчя Полтави ВЦ “Археологія” Центру охорони та досліджень пам’яток археології управління культури Полтавської обласної адміністрації разом з ПП Друкарнею “Гротеск” започатковують серію брошур “Джерела з історії Полтавщини”, котрі будуть розкривати призабуті чи досі не знані сторінки історії міста на Ворсклі. Перша з публікацій присвячена загадковим підземеллям в історичній частині обласного центру, на наш погляд, фахово описаним полтавським істориком-краєзнавцем В.Є.Бучневичем.

Василь Євстафійович (Остапович) Бучневич (10.07.1860-11.04.1928) — знаний полтавський історик, відомий широкому загалу дослідників минулого не тільки Полтавщини, а й всієї Лівобережної України.

Краєзнавець, історик Полтави народився в сім’ї військовослужбовця в Ямпільському повіті Кам’янець-Подільської губернії. 1865 року разом з батьками переїхав до Полтави, де навчався в Полтавській гімназії.

З 1881 року — на державній службі. У Полтаві він працює канцеляристом окружного суду. В 1885 році переїздить до міста Ромен Полтавської губернії, де стає помічником секретаря Роменського з’їзду мирових суддів та судовим приставом. Пізніше працює в губернській переписній комісії. З 1904 р. повертається до Полтави, де продовжує службу на посаді судового пристава окружного суду.

В.Є.Бучневич — активний сподвижник діяльності Полтавської вченої архівної комісії, автор ряду публікацій з історії Кременчука, Ромен, Полтави. Публікувався у часописах “Полтавские губернские ведомости”, “Полтавский вестник”, “Киевлянин”, “Полтавские епархиальные ведомости” та інших. Найвідоміша його праця — “Записки о Полтаве и ее памятниках”, яка витримала два видання, на сьогодні є бібліографічним раритетом (Полтава, 1882, 1902).

Як відзначають дослідники, цінність робіт В.Є.Бучневича полягає в тому, що він зібрав у своїх працях, використав і доніс до сучасного читача назавжди втрачені джерела та матеріали з історії Полтавщини XVII - початку XX століть.

Пропонована читачеві робота — відредагований автором, частково скорочений ним же, самостійний розділ відомої праці “Записки о Полтаве и ее памятниках”. Вона наводиться мовою оригіналу, зі збереженням стилістики, за сучасною орфографією.

ПОЛТАВСКИЕ ПОДЗЕМЕЛЬЯ

Ежегодно весной, когда земля, согретая весенним солнцем, окончательно оттает, на улицах Полтавы, а также и во многих дворах образуются провалы, вроде круглых колодцев. Большая часть этих провалов особенного вреда не причиняет, но некоторые из них во дворах, под постройками, разумеется, неизбежно приносят убытки домовладельцам. Глубина таких провалов различна, обыкновенно — от едва заметной свежей впадины и до полутора сажен. Наибольшее число провалов приходится на Александровскую улицу¹, преимущественно начиная от соборной церкви². Замечательно, что провалы случаются только в возвышенной части города, в низменной-же их вовсе не бывает. Как ни часты эти провалы в Полтаве, однако, до последнего времени почти никто не обращал на них внимания, не смотря на то, что это странное явление в высшей степени любопытно.

Происхождение этих провалов, впрочем, известно; оно объясняется тем, что на всем пространстве города, где они случаются, имеются подземные ходы или подкопы; кем и когда сделаны эти подкопы, точно определить невозможно. Существует предание, будто эти подкопы подведены в 1608 году одним козаком Миргородского полка, по фамилии Масло, поселившимся с шестью козачьими семьями на возвышенном месте, над Ворсклой, а затем, присоединившим к поселению своему для большей безопасности от нападений татарских, несколько козачьих семей из-под Голтвы³, — местечка на р.Псле, в Кобелякском уезде. Эти-то поселенцы, по народному преданию, и устроили под старым городом существующие до настоящего времени подземные ходы и подкопы, как убежища во время набегов татар. По другому преданию, эти подкопы подведены шведами для взрыва Полтавской крепости. Говорят, будто Петр Великий, узнав о существовании этих подкопов, повел против них контр-мины и, выбрав оттуда приготовленный шведами порох, лишил их возможности привести в исполнение свое намерение. Существует еще несколько преданий в этом роде, не подкрепленных, однако, никакими историческими данными. С гораздо большею вероятностью можно отнести происхождение Полтавских подкопов к доисторическим временам, хотя и для такого предположения нет положительных данных. Поэтому приходится довольствоваться несколькими случайными открытиями, сделанными при постройке домов.

Полтава, вул.Бр.Литвинович, 15. Дослідження підземного ходу XVII-XVIII ст.
Розкопки Центру охорони та досліджень пам'яток археології, 1998 р.
Фото Супруненка О.Б.

Подземелья эти, или подкопы, идут на глубине 3-6 сажень от поверхности земли⁴, сводообразными проходами, высотой в рост человека, а шириною в три и более аршина. Местами они снабжены слуховыми окнами, в виде круглых воронок, служившими для удаления вредного воздуха; они соединялись между собою отверстиями, проделанными в земляных простенках, сквозь которые свободно мог пролезть человек. Все это скорее ведет к заключению, что подземелья служили убежищами и хранилищами на случай нашествия неприятелей, особенно, если вспомнить существовавшие во второй половине XVII ст. набеги крымских татар на Полтаву⁵.

В этом отношении любопытен был дом на Петровской площади⁶, выше Подольской горы⁷, большой, каменный, двухэтажный, с непомерно толстыми стенами, узкими, на подобие амбразур, окнами и негоряемую железною без дерева крышею, принадлежавший в XVIII-м столетии надворному советнику Павлу Яковлевичу Руденку⁸. Дом этот⁹ Руденком от-

дан был правительству, в нем помещались казармы кантонистов, затем с 1823 года училище чистописцев, с закрытием которого в 1861 году — цейхгаузы и друг. Со введением земских учреждений, 1 января 1864 г., и передачи затем приказом общественного призрения упомянутого дома в ведение земства, этот последний памятник до-Петровский был разобран в 1870 году и заменен в 1872 году новым домом земства¹⁰, выходящим главным своим фасадом на Петровскую площадь*.

В подвальной этажке описанного дома Руденка существовал подземный ход**, выложенный в шее кирпичем, залитым вместо извести оловом, идущий сперва одним корридором, а потом разветвляющийся. Молва гласит, что отец Руденка имел ватагу удальцов, с которыми и сам по временам ходил на татар, и что подземные ходы из-под его дома пронизывают всю старую Полтаву.

В высшей степени интересны сведения и наблюдения, произведенные над этими минами местным археологом И.А.Зарецким¹¹, которые и приводим здесь. В первый раз, говорит Зарецкий, ему удалось заглянуть в эти подземелья в 1889 году, при постройке дома возле Спасской церкви¹², по Александровской улице. Здесь, при копании фундамента для канавы, в нескольких местах пробовали буравом и там, где бурав падал свободно, прокапывали канавы до дна подземелий, при чем приходилось углубляться до десяти аршин от поверхности¹³. Необходимо прибавить, что на такой же глубине оказалось дно и большинства подземелий, осмотренных Зарецким. За исключением общей черты, что дно их лежит почти на одной глубине, — размер и устройство их различны; все они устроены полукруглым сводом, вышина которого — от полутора до четырех аршин, а ширина — от двух с половиною и до восьми аршин¹⁴; низкие подземные ходы выкопаны в плотной желтой глине, более-же высокие, широкие, местами, еще на несколько сажень подкреплены кирпичными или деревянными сводами. Те и другие своды устроены весьма прочно; деревянные своды помещаются на толстых дубовых балках, из таких-же брусьев и досок, которые сохранились настолько прочно, что и теперь могут быть употреблены для всякой постройки. На кирпичях не имеется никакой метки и по виду они не древнее XVII века¹⁵.

* Постройка этого дома обошлась свыше 45 000 рублей.

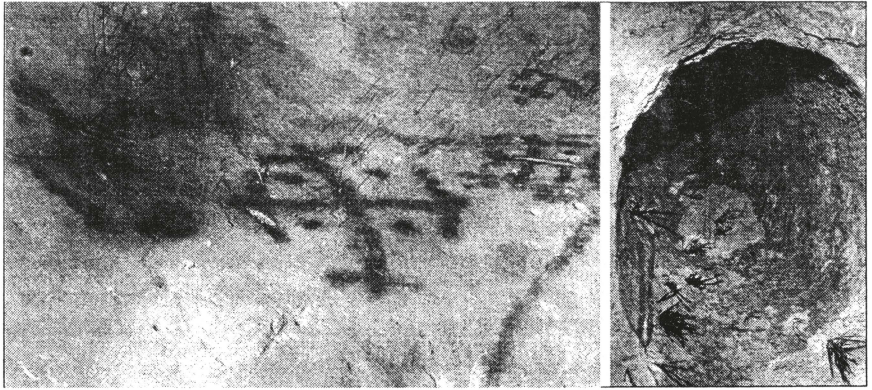
** Ход этот окончательно был закрыт в 1893 году.

Такие подземные сооружения расположены то рядовым порядком, то пересекаются одно другим, или расходятся на несколько рукавов или ходов. Начала и конца их определить не удалось, но, по видимому, они простирались иногда, по крайней мере, сажень на двести; проникнуть в них глубже трех сажень невозможно, вследствие обвалов и душливости воздуха, в котором даже свеча гаснет. Возле Спасской церкви удалось определить несколько входов в подземелья, из которых два обставлены по бокам дубовою ставней¹⁶ и имели, на пространстве семи или восьми сажень, четыре колена, направленных в разные стороны; ширина этого входа — всего один аршин, высота — до четырех, высота кирпичного свода — до двух аршин с половиной и почти столько же в ширину; все три входа обращены на восток, к Ворскле. Проследив всю раскопку от начала до конца, Зарецкому, однако, не удалось найти ни одного предмета древнее XVII в.¹⁷ Под деревянным сводом, служившим, по всей вероятности, покрывкою погреба, еще в прошлом столетии, найдена масса черепков битой фаянсовой и другой посуды, а в одном месте — раздавленная чашка с блюдцем саксонского фарфора, с клеймом, множество битых стеклянных бутылок и бутылочек, в которых сохранились остатки различных веществ и, между прочим, большие штофы и стеклянные кувшины, содержавшие когда-то наливку, от которой под осколками сосудов лежали смешанные одни с другими косточки слив, вишен, груш и ананасу. Один штоф, в 1/4 ведра, со следами наливки или вина, удалось взять целым; кроме того, нашлось несколько целых склянок и флакончиков разного вина; в одном месте, в рукаве погреба, на пространстве сажени, стояло штук пятьдесят бутылок, наполненных самою солоноватой жидкостью и закупоренных обыкновенными пробками; бутылки эти имели вид современных нам пивных. Далее, в нескольких местах, найдены: звено медных удил от уздечки (не древних), две деревянные курительные трубки, горшочек с загустевшим дегтем и несколько медных монет времен Петра II и Анны. Вот все, что открыто под землей; в земле же, сверху этих подземелий, найдены, среди различных отбросов, польские и шведские монеты.

Второй случай, когда можно было заглянуть в такие же подземелья, представился в 1891 году, при постройке дома купца С.Е.Чеботарева¹⁸, недалеко от угла Александровской улицы, на Петровской площади, где в разных направлениях оказались тождественные вышеописанным подзе-

Полтава, Червона площа. Малюнки на склепінні підземного ходу XVII-XVIII ст., нанесені кіптявою смолоскипу. Вентиляційний душник на склепінні. 1979 р.
Фото Супруненка О.Б.

мелья, и одно из них с деревянным сводом. Глиняные подземелья оказались так чисты внутри, как будто были только-что выкопаны и не содержали ни одного предмета, кроме таких-же черепков посуды, как и возле Спасской церкви, т.е. не древнее XVII века; в деревянном-же погребе их найдено множество, но, к сожалению, весь этот погреб засыпан разным сором. В слое отбросов выше этих подземелий найдена одна медная польская монета Яна III¹⁹. Тоже самое наблюдалось в подземельях, оказавшихся во дворе старого городского училища в 1895 году* и, в особенности, во дворе, бывшем Волохиновой, на углу Александровской и Сретенской улицы, при постройке в 1897 году** нового здания для Полтавского отделения государственного банка²⁰.

Достойно внимания, что подобного рода подземные ходы встречаются в Полтавской губ. Еще в местечках: Беликах, Великих Будишах и Опошне, здесь имеются не только старинные подземелья, быть может ровестники Полтавским, но возникали, со временем, и новые.

Что касается древностей, находимых в почве Полтавы, то о них можно сказать весьма мало; известно только то, что где бы в городе не копали, везде попадаются человеческие кости и старинные монеты, но другие предметы древности редко попадают в руки знатока. Человеческие кости находят не

* См.: "Полтавские губернские ведомости", 1895 г., № 101.

** То же, 1897 г., № 139.

только в разрозненном виде, но и цельными костяками, а иногда и целыми кладбищами. Древность этих костяков весьма не одинакова; одни из них могут быть отнесены ко временам доисторическим, другие — к IX или XII в.²¹ и третьи — к XVII в. Наиболее древнему поселенцу Полтавы мог принадлежать костяк, найденный на Мало-Садовой улице, череп которого по размерам относится к так называемым — большеголовым²². Над двумя подземельями, в двух местах, на глубине двух с половиною аршин, найдены два человеческих костяка, лежавшие головами на запад — один в прямом, а другой в согнутом положении и на правом боку. На руках первого оказались надетыми бронзовые перстни, в ушах же проволочные серьги, а на шее двадцать штук стеклянных золоченных бус; между бусами находилась круглая бронзовая ажурная пряжка, с изображением бычачьей головы²³. Костяки эти не древнее XII столетия²⁴. Поверх костяков найдена, как выше упомянуто, медная польская монета Яна III. Монеты, найденные в Полтаве, также относятся не к одному времени. Так, против Спасской церкви найдена медная римская монета Гонория²⁵; затем, в разных местах города найдено множество одиночных польских монет: Сигизмундов, Яна III и Станислава-Августа, несколько шведских: Густава-Адольфа, Христины и Карла X, но монеты Карла XII не попадалось ни разу. Смесь монет польских и шведских — золотых и серебряных — оказалась в одном только кладе. Русские монеты, находимые в Полтаве, как одиночными экземплярами, так и целыми кладами, относятся к Петровскому и позднейшим временам²⁶.

1. *Олександрівська вулиця* — сучасна вулиця Жовтнева в Октябрському та Київському районах міста, що проходить від Червоної площі до площі Зигіна. В різні часи мала назви: Мостова (фіксується на плані 1722 р.), в другій половині XVIII ст. — Успенська, наприкінці XVIII ст. — Пробивна. На початку XIX ст. отримала назву Олександрівської на честь імператора Олександра I (1801-1825). Вона з'єднувала тодішні Соборну та Круглу площі. Перейменована в 1922 р.

2. *Соборна церква* — Успенський собор. Побудований 1748-1770 рр. на місці дерев'яного, за зразком Хрестовоздвиженського собору (1650 р.) Полтавського Хрестовоздвиженського монастиря, в стилі барокко архітектором Стефаном Стабанським (Степаном Стобенським). В 1934 р., у ході антирелігійної кампанії, був зруйнований. Про історію собору див.: **Рудинський М.** Архітектурне обличчя Полтави. — Полтава, 1919. — С.18-24; **Вечерський В.** Успенський собор у Полтаві // Пам'ятки України. — К., 1992. — № 2-3. — С.65-66; **Наливайко І.** Успенському собору бути // Зоря Полтавщини. — м.Полтава. — 1996. — 3 вер. — С.4; **Ротач П.** Біля гнізда соловейка: Літературно-краєзнавчі студії. — Полтава: Полт. літератор, 1993. — С.47-52.

3. *Говтва (Голтва)* — давньоруське і пізньосередньовічне поселення, у XVI-XVIII ст. — укріплене містечко, сотенний та повітовий центр поблизу впадіння у р.Псьол її лівого притока — р.Говтва. Знаходився на мису правого корінного берега Псла, поряд із сучасним с.Приліпка Козельщинського району Полтавської обл., навпроти с.Говтва того ж району. Рештки укріплення збереглися в ур.Шар-гора (Говтянська гора). Їх опис див.: **Ляскоронський В.Г.** Городища, кургани и длинные (змиевые) валы по течению рр. Псла и Ворсклы // Тр. XIII Арх. съезда. — М., 1907. — Т.1. — С.158-161. — Рис. 26; **Падалка Л.В.** О древних городках, городищах и насыпных валах на территории нынешней Полтавской губернии // Тр. ПУАК. — Полтава: ПУАК, 1905. — Вып.1. — С.191-192. Археологічні знахідки датують поселення на Шар-горі XII-XIII і XIVст. (фрагменти кружальної кераміки, обстеження *О.Б.Супруненко*). Літописні згадки про Голтав (Голтов, Голтву) належать до 1095/1096, 1105, 1109 та 1111 рр. Під 1615 р. населений пункт згадується як слобода Олтва, в якій за люстрацією Черкаського староства вже було 250 дворів. Говтва позначена на карті Г.Л. де Боглана, укладеній за його власними обмірами у кінці 1630-х рр. З околицями Говтви пов'язаний розгром польською шляхтою козацько-селянських загонів Я.Остриянина (Острияниці) 1 травня 1638 р. Див: **Коринний Н.Н.** Переяславська земля. X — первая половина XIII века. — К.: Наук. думка, 1992. — С.56,239,245,254; Полтавщина: Енциклопедичний довідник. — К.: УЕ, 1992. — С.181-182,629-630.

4. *3-6 сажень* — рівні залягання полтавських підземель, визначені В.О.Бучневичем, — 3 та 6 сажень (6,4 і 12 м), в цілому відповідають більш пізнім спостереженням за своєрідною «ярусністю» розташування підземних комунікацій і схованок. Глибина у 5-6 м найбільш характерна для переважної більшості ходів і

льохів, провали яких обстежені у XX ст.

5. *Набіги кримських татар* — Полтава неодноразово зазнавала татарських погромів, адже знаходилася поблизу так званого Муравського шляху — відомого напрямку грабінницьких походів на Україну загонів Кримської і Ногайської орди. Особливо спустошливими вони були в 1658, 1659 рр., востаннє — сталися в 1693 та 1695 рр.

6. *Петровська площа* — сучасна пл.Леніна, між вул. Жовтневою, Гагаріна та Комсомольською, в Октябрському районі Полтави. Закладена на початку XIX ст. на місці фортифікаційних споруд — валу, рову і глосісу Полтавської фортеці, між першим та п'ятим бастионами.

7. *Подільська гора* — одне з підвищень ділянки глато мису правого корінного берега р.Ворскла, між Соборним майданом, Панянкою і Мазурівським ярмом, де розташовувалася історична частина Полтави. Назву отримала через розміщення тут в XVII-XVIII ст. Подільських воріт, що з'єднували цитадель і передмістя. Край цього мису (в межах сучасної Червоної пл. — Соборного майдану) в кінці XIX - на початку XX ст. отримав назву Іванової гори (від імені класика нової української літератури І.П.Котляревського), за місцем його проживання.

8. *Руденко Павло Якович* — визначний мешканець Полтави. Залишилися небагато відомостей з його біографії, а саме, що походив він зі славного козацького роду Руденків. На поч. XIX ст. — полковник, потім надвірний радник. Був відомий як ктитор Воскресенської церкви та фундатор першого пам'ятника Полтавській битві, який збудував задля уславлення свого предка, що залишив по собі слід під час облоги Полтави шведами. В одній із вилазок Яків Руденко потрапив у полон, а після червневої битви 1709 р. був визволений. Пам'ятник не зберігся — на початку XIX ст. був зруйнований. Див: *Павловский И.Ф.* Битва подь Полтавой и ея памятники. — Изд. 2-е. — Полтава, 1908. — С.189-191; *Павловский И.Ф.* Полтавцы, иерархи, государственные и общественные деятели и благотворители: Опыт краткого биографического словаря Полтавской губернии с половины XVIII ст. — Полтава: Изд. ПУАК, 1914. — С.247-248.

9. *Будинок Руденка* — побудований наприкінці XVII ст., на подвір'ї сучасного Полтавського краєзнавчого музею. Чи не єдина полтавська кам'яниця цього часу, що збереглася до третьої чверті XIX ст., а саме — до 1870 р., коли був розібраний. На початку XIX ст. переданий для використання міській владі; тут розташовувалися казарми кантоністів, а з 1823 по 1861 рр. — школа чистописців. Згодом, з 1864 р., — цейхгаузи й інші земські установи.

10. *Перший Будинок Полтавського земства* — споруджений на місці сучасного Полтавського краєзнавчого музею за проектом земського техника Ф.Ниценка в 1872-1874 рр. Див.: *Ханко В.М.* Будинок Полтавського земства — програмний твір українського стилю // Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. — Полтава, 1991. — С.26.

11. *Зарецький Іван Антонович (1857-1936)* — відомий полтавський археолог, етнограф, фотограф, земський і громадський діяч, почесний громадянин (1902), уродженець с.Лютенька Гадяцького пов. Полтавської губ. В кінці 1880-х рр.

працював настроювачем фортепіано в Полтавському інституті шляхетних дівчат, проводив археологічні розкопки за власний рахунок у Поворсклі. З 1891 р. — співробітник Управи Полтавського земства, один із фундаторів земського Природничо-історичного музею, куди згодом передав зазначені В.О.Бучневичем знахідки з території міста. Див.: **Кулатова І.М., Супруненко О.Б.** Археологічні дослідження І.А.Зарецького в Полтаві // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини: Третій обл. наук.-практ. семінар / ТД. — Полтава, 1990. — С.41-47; 100 років Полтавському краєзнавчому музею / ТД, каталоги новіл. виставок / Заред. Супруненка О.Б. — Полтава, 1991. — С.19,22; **Супруненко А.Б.** Археологические исследования Полтавского краеведческого музея (к 100-летию со дня основания) // Археологические исследования на Полтавщине. — Полтава, 1990. — С.6-8.

12. **Будинок біля Спаської церкви** — півтораповерховий цегляний будинок по вул.Олександрівській (сучасній Жовтневій, 8), відомий більшості полтавців, як місцерозташування Палацу запису актів громадянського стану.

13. **10 аришин** — 7,1 м.

14. **Від 2,5 до 8 аришин** — від 1,8 до 5,7 м.

15. **Не давніше XVII ст.** — дійсно, знахідки найдавнішої цегли в межах Полтави датуються часом не пізніше кінця XVII ст. Більш часто у провали різних підземель потрапляли цеглини та їх уламки середини - другої половини XVIII, а то й XIX ст. Отже, В.О.Бучневич виявляє свою компетентність у можливостях датування споруд за будівельними залишками.

16. **Дубові стовпи** — тут наводиться документально достовірний опис І.А.Зарецького конструкції входів до підземель, які досліднику довелося бачити на власні очі. Див.: **Бучневич В.** Полтавские подземелья (мины) // Полтавские губернские ведомости. — Полтава. — 1891. — 20 июля. — № 55. — С.2.

17. **Ні одного предмета давніше XVII ст.** — позиції І.А.Зарецького та В.О.Бучневича щодо датування полтавських підземель співпадали. Обидва вони вважали, що початок спорудження ходів, сховищ і льохів припадає на XVII ст. Часом їх найінтенсивнішого спорудження вбачали останню третину XVII - початок XVIII ст.

18. **Будинок Чоботарьова** — будинок купця С.С.Чоботарьова, зведений на його замовлення 1891 р., на розі Петровської пл. та Олександрівської вул., вірогідно, на місці сучасного житлового будинку № 15 по вул. Жовтневій чи приміщення кафе поряд з краєзнавчим музеєм.

19. **Ян III** — Ян III Собеський (1629-1696) — король Речі Посполитої з 1674 по 1696 рр. Відомий, як полководець, що брав участь у Зборівській 1649 р. битві та битві під Берестечком 1651 р.

20. **Відділення Державного банку** — будинок Полтавського відділення держбанку в XIX ст. знаходився на розі вул. Олександрівської (Жовтнева) та Стрітенської (Комсомольська), навпроти Стрітенської церкви.

21. **Кінець IX чи XII ст.** — віднесення найдавніших полтавських старожитностей В.О.Бучневичем до кінця IX-XII ст. у цілому співпадає з сучасними уявленнями про існування літописної Лтави — IX-XIII ст., підтвердженими археологічними

розкопками 1946, 1990 та 1997 рр.

22. *«Большеголовый»* — В.О.Бучневич занадто перебільшує розміри черепа похованого. Типове, напевне, давньоруське випростане на спині безінвентарне (?) поховання, відкрите в 1890-х рр. на Мало-Садовій вул. (сучасна вул.Короленка), позначало можливе розташування одного із некрополів посаду літописної Лтави. Див. про вул.: **Гейдельберг М.** Улицы старой Полтавы: Метод. м-лы. — Полтава, 1988. — С.19.

23. *Прязька «с бычьей головой»* — маються на увазі залишки некрополя пізньороманського городища Лтави кінця X - початку XI ст., відкриті біля колишнього будинку Полтавського губернського земства в 1889-1891, 1893 та 1902 рр. Речі зі складу інвентаря поховань були передані І.А.Зарецьким до земського музею. Див.: **Зарецкий И.А.** Клад, найденный при селе Малая Перещепина Константиноградского уезда Полтавской губернии // Труды Полтавской ученой архивной комиссии. — Полтава: ПУАК, 1912. — Вып.9. — С.205; **Кулатова И.М., Супруненко О.Б.** Вказ. робота. — С.44-45; **Супруненко О.Б.** Маловідомі некрополі києво-руської доби на Полтавщині // Роль ранніх міських центрів у становленні Київської Русі: М-ли польового іст.-арх. семінару (серпень 1993 р., с.Зелений Гай Сумського р-ну Сумської обл.). — Суми, 1993. — С.59-61. Бронзовий розділювач ремінців, про який ідеться, має аналогії серед поволзьких кочівницьких старожитностей VIII-X ст. Про нього див.: **Рудинський М.** Археологічні збірки Полтавського музею // Збірник, присвячений 35-річчю Музея. — Полтава: Полт. держ. музей, 1928. — Т.1. — С.55. — Табл.VIII, 34.

24. *Кістяки не давніше XII ст.* — датування комплексів В.О.Бучневичем помилкове — поховання відносяться до початку XI ст.

25. *Монета Гонорія* — В.О.Бучневич за даними І.А.Зарецького наводить відомості про виявлення мідної монети римського імператора Гонорія (395-423); знахідки таких монет порівняно рідкісні в Україні. Так, золоті монети Гонорія входили до складу Мало-Рублівського скарбу 1891 р. на р.Мерла. Див.: **Кропоткин В.В.** Клады римских монет на территории СССР // Свод археологических источников. — М.: Изд-во АН СССР, 1960. — Вып. Г 4-4. — С.72. — № 813.

26. Публікується за виданням: **Бучневич В.Е.** Записки о Полтаве и ея памятниках. — Изд. 2-е, испр. и доп. — Полтава: Типо-литогр. Губ. правления, 1902. — С.279-285. Раніше публікації окремих частин цього дослідження вміщувалися В.О.Бучневичем у виданнях: Полтавские губернские ведомости. — г.Полтава. — 1870. — № 16. — С.674-675; **Бучневич В.** Полтавские подземелья (мины) // Там само. — 1891. — №№ 54,55,73. — С.2; **Його ж.** Полтавские подземелья // Исторический вестник. — СПб., 1891. — Т.LXII. — Окт. — С.281-284; передрук зі скороченнями: **Його ж.** Полтавские подземелья // Киевлянин. — К., 1893. — № 272.

© Підготовка до друку та коментарі
Коваленко О.В., Супруненка О.Б.

Бібліографія праць В.Є.Бучневича

1881

Памятник на месте отдыха Петра Великого в Полтаве // Пчелка. — 1881. — № 17.

1882

Записки о Полтаве и ее памятниках. — [1-е изд.]. — Полтава: Типогр. И.А. Дохмана, 1882. — 227 + XLIX с. — 1 с. не нум.

Рец.: *Матченко И.В.* В.Е.Бучневич. Записки о Полтаве и ее памятниках. — Полтава, 1882 // КС. — 1883. — Т. VI. — Май. — Библиография. — С.161-164.

1883

Сведения о колоколе Кизикермен в Полтавском Успенском кафедральном соборе. — Полтава, 1883.

1884

Несколько слов о домике Котляревского в г.Полтаве // КС. — 1884. — Т.Х. — Октябрь. — Известия и заметки. — С.352-353.

Поправка к надписи на иконе в селе Жуках // КС. — 1884. — Т.Х. — Сентябрь. — С.175-177.

1885

Гетьманский город // КС. — 1885. — Т. XL. — Март. — Известия и заметки. — С.578-580.

1886

Колокол "Кизикермен" // КС. — 1886. — Т. XVI. — Декабрь. — Известия и заметки. — С.747-749.

1889

Защитный город Глинск (Роменского уезда) // ПЕВ, ЧН. — 1889. — № 18*. — 15 сентября. — С.590-594.

К истории Николаевской церкви в г.Ромнах: (Заметка). Архирейская грамота на построение Николаевской церкви в г.Ромнах в 1748 году // ПЕВ, ЧН. — 1889. — № 11. — 11 июня. — С.365-367.

Местечко Константинов (Роменского уезда) // ПЕВ, ЧН. — 1889. — № 3. — 1 февраля. — С.86-89.

Памятник Котляревского в Полтаве // КС. — 1889. — Т. XXVI. — Август. — Документы, известия, заметки. — С.550.

Пребывание шведского короля в Ромнах // Исторический вестник. — 1889. — № 10. — С.230-231.

1890

Замечательные села и местечки в Роменском уезде // ПГВ. — 1890. — № № 23; 24; 25.

Замечательные села и местечки в Роменском уезде: Перепечатано из №№ 23; 24 и 26 неофициальной части Полтавских Губернских Ведомостей. — Полтава, 1890. — 9 с.

Ромны: Очерк. Перепечатано из № № 3; 4; 5 и 6 неофициальной части Полтавских Губернских Ведомостей. 1890 г. — Полтава, 1890. — 14 с.

1891

Кременчуг и посад Крюков // ПГВ. — 1890. — № № 9; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 19; 24; 25.

Полтавские подземелья // ПГВ. — 1891. — № № 53; 54; 55.

1892

Кременчуг и посад Крюков. Рец. на кн. Ф.Николайчика // КС. — 1892. — Май. — Библиография. — С.306-309.

1893

К истории Воскресенской церкви в г.Полтаве // ПЕВ, ЧН. — 1893. — № 8. — 15 апреля. — С.372-377.

*В журналі помилково надруковано: ч. 17.

Статистическое описание города Полтавы в 1858 году: (Извлечено из Журнала Министерства Внутренних Дел за 1861 год, кн.2.) / Изд. Полт. губернс. статистич. комитета. — Полтава: Типогр. губ. правления, 1893. — 31 с.

Церковь Спаса Нерукотворенного образа в Полтаве. — Полтава, 1893. — 41 с.

1896

А.Н.Татищев: [Некролог] // ПТВ. — 1896. — № 17.

А.Н.Татищев: [Некролог] // ПЕВ, ЧН. — 1896. — № 9. — С.269-271.

1897

К биографии И.П.Котляревского // ПГВ. — 1897. — № 94.

1902

Записки о Полтаве и ее памятниках / Составил В.Е.Бучневич: (Автор книг о Кременчуге, Ромнах и многих исследований о Полтавской губернии). — 2-е изд., испр. и доп. — С планом Полтавской битвы и достопримечательностями г.Полтавы. — Полтава: Типо-литогр. губернс. правления, 1902. — 449 с.

Рец.: *О.Л.* Записки о Полтаве и ее памятниках / Составил В.Е.Бучневич. — Изд. 2-е, испр. и доп., с планом Полтавской битвы и достопримечательностями (sic) г.Полтавы. — Полтава, 1902, in 8, 449 стран. // КС. — 1902. — Т.ХХIX. — Ноябрь. — Библиография. — С.114-123.

1903

Дом воспитания бедных в Полтаве // ПВ. — 1903. — № 223.

И.Ф.Богданович. (К столетию со дня его кончины) // ПВ. — 1903. — № 27.

К биографии И.П.Котляревского // ПВ. — 1903. — 30 августа. — № 212.

1904

Пребывание Карла XII в Ромнах // КС. — 1904. — Март. — Известия и заметки. — С.111-113.

1909

К биографии Александровского парка в Полтаве // ПВ. — 1909. — № 1845.

О пребывании Карла XII в Жуках // ПВ. — 1909. — 4 июня. — № 1960. — С.2.

Памятник на месте отдыха Петра Великого в Полтаве // ПВ. — 1909. — 26 июня. — № 1979. — С.2.

Полтавская старина в отношении ко времени Петра Великого. (Извлечено В.Е.Бучневичем из статьи Г.П.Данилевского, посетившего Полтаву в 1855 году, напечатанной в "Журнале Министерства Народного Просвещения" 1856 года, февраль, часть LXXXIX., отд. II. — С.133-177. — Полтава: Типогр. Н.М.Старожицкого, 1909. — 58 с. — (К 200-му юбилею Полтавской битвы).

Страничка из истории Полтавской битвы // ПТВ. — 1909. — 9 мая. — № 1939. — С.2.

Церковь Спаса Нерукотворенного образа в г.Полтаве в 1844 году и прежде бывшая Преображенская церковь в 1708 году // ПВ. — 1909. — 21 мая. — № 1948. — С.2.

Шведская армия в Переволочне в 1709 году // ПВ. — 1909. — 25 июня. — № 1978. — С.3.

1911

На могиле П.Бодянского // ПВ. — 1911. — № 2634.

1913

Иван Петрович Котляревский // ПВ. — 1913. — № 3257.

К истории Спасской церкви в гор. Полтаве // ПВ. — 1913. — 30 июня. — № 3163. — (Полтавская старина).

Колокол "Кизикермен" на колокольне Полтавского Успенского кафедрального собора // ПЕВ, ЧН. — 1913. — № 3. — 20 января. — С.189-193.

Несколько слов о могиле П.И.Бодянского // ПВ. — 1913. — 29 мая. — № 3138.

Пребывание А.В.Суворова в м.Опошине, Зеньковского уезда // ПВ. — 1913. — 30 апреля. — № 3115. — (Полтавская старина)

1916

Село Жуки, Полтавского уезда // Тр. ПУАК. — Полтава: Электр. типогр. Г.И.Маркевича, 1916. — Вып.14. — С.31-43.

Село Жуки, Полтавского уезда: Отдельный оттиск из XIV выпуска Трудов Полтавской Ученой Архивной Комиссии. — Полтава: Электрич. типогр. Г.И.Маркевича, 1916. — 15 с.

1917

Из Полтавской старины. Архирейская грамота на освящение вновь построенной Соборной Свято-Духовской церкви в г.Ромнах в 1747 году // ПЕВ, ЧН. — 1917. — № 21. — С.1509-1510.

Местечко Решетилловка Полтавского уезда // Тр. ПУАК. — Полтава: [Электрич. типогр. Г.И.Маркевича], 1917. — Вып.15. — С.5-55.

Местечко Решетилловка Полтавского уезда: Отдельный оттиск из XV выпуска Трудов Полтавской Ученой Архивной комиссии. — Полтава: Электрич. типогр. Г.И.Маркевича, 1917. — 53 с.

1918

Ильинская ярмарка // Родной край. — 1918. — № 3.

1919

Григорий Савич Сковорода // Голос Юга. — 1919. — № 64.

1993

Крестовоздвиженский монастырь // Жук В.Н. Полтавський Хрестовоздвиженський монастир. — Полтава, 1993. — С.84-104.

Ан.: Передрук з другого видання книги В.Бучневича "Записки о Полтаве и ее памятниках".

1996

Село Жуки, Полтавського повіту. — Вид. 2-е, репринтне / Підг. до друку Супруненко О.Б. — Полтава: ВЦ "Археологія", 1996. — 16 с.

Про В.Є.Бучневича

Бучневич Василь Остапович: [Некролог] // Записки Полтавського Наукового при Всеукраїнській Академії Наук Товариства. — Вип.ІІ. — Полтава, 1928. — С.ХV.

Бучневич Василь (1860-1928) // Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. — Т.І. — Львів, 1993. — С.200.

Бучневич Василь Остапович // Кутинський М. Некрополь України / Дніпро. — 1990. — Ч.6. — С.141.

Бучневич Василь Евстафьевич // Павловский И.Ф. Краткий биографический словарь ученых и писателей Полтавской губернии с половины XVIII века. — Полтава, 1912. — С.28-29.

Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 год. — Полтава, 1910. — С.55.

Село Жуки, Полтавського повіту. — Вид. 2-е, репринтне. — Полтава: ВЦ "Археологія", 1996. — С.16.

© Укладач *Мокляк В.О.*

ЗМІСТ

Передмова	3
Бучневич В.Є. Полтавські підземелля	4
Примітки / <i>Коваленко О.В., Супруненко О.Б.</i>	10
Бібліографія праць В.Є.Бучневича / Укл. <i>Мокляк В.О.</i>	14

Наукове видання

Бучневич Василь Євстафійович

ПОЛТАВСЬКІ ПІДЗЕМЕЛЛЯ

Укр. та рос. м.

Серія “Джерела з історії Полтавщини”
Вип. 1.

Підготовка до друку та коментарі
Коваленко Оксана Валентинівна
Супруненко Олександр Борисович
Додаток
Мокляк Володимир Олександрович

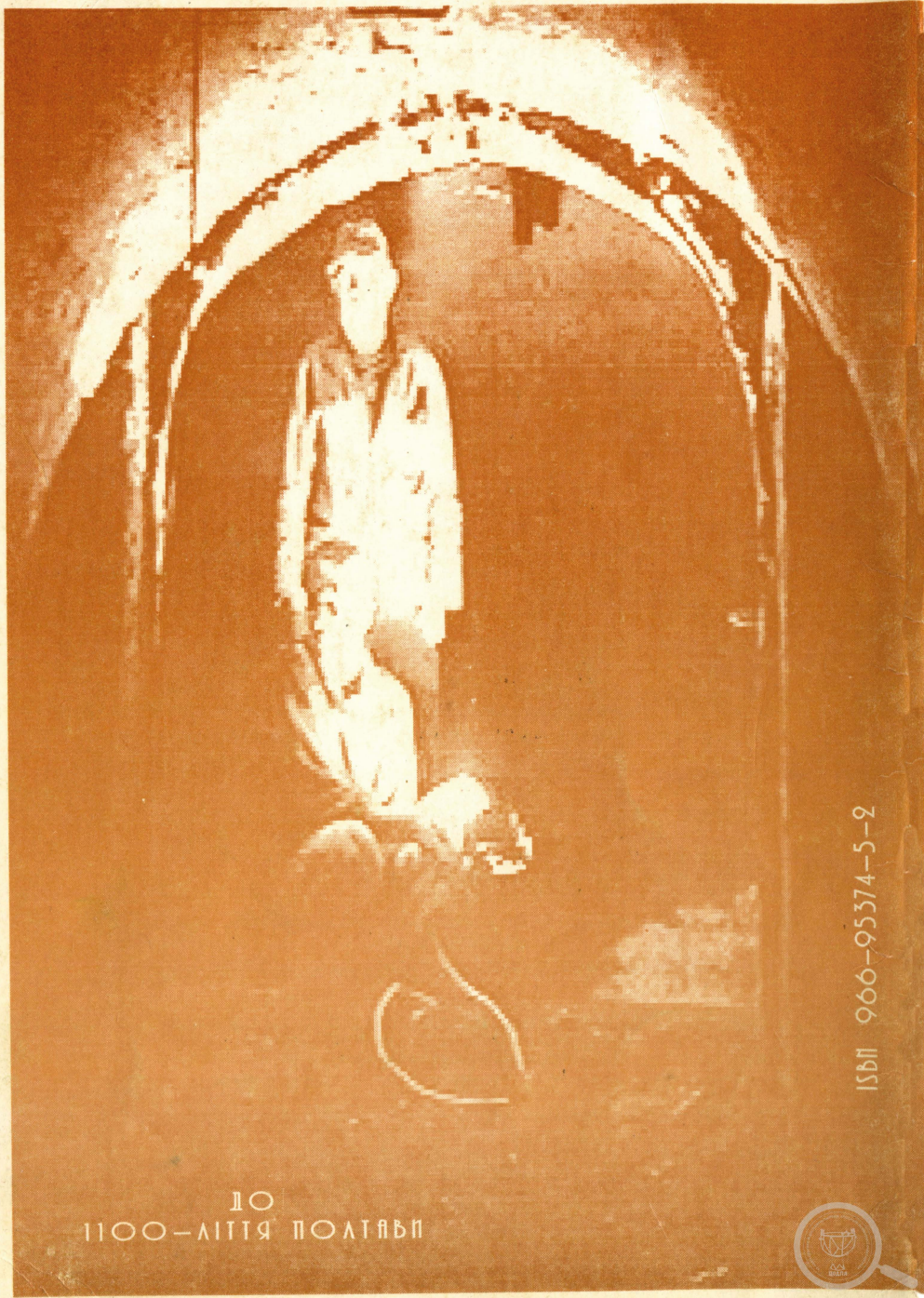
Полтава
ВЦ “Археологія”
Центру охорони та досліджень пам’яток археології
управління культури Полтавської облдержадміністрації, 1999
Комп’ютерний набір **Мошинець Л.М.**
Комп’ютерна верстка **Тітков О.В.**

На першій сторінці обкладинки: Підземний хід кін. XVII-XVIII ст. під Соборним майданом.
Фото Супруненка О., 1979.

На четвертій сторінці обкладинки: Підземелля в районі Круглої площі. Телефото Гавриленка С., 1998.

Підп. до друку 12.06.1999 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний. Гарнітура Таймс, Петербург. Друк офсетний.
Ум-друк арк. 1,1. Ум-фарб. віб. 1,2. Обл.-вид. арк. 1,5. Тираж 500 прим. Вид. № 62.
ПП Друкарня “Гротеск”, м.Полтава.

ISBN 966-95374-5-2

10
1100-ЛІТЯ ПОЛТАВИ

